

PET!

door Jouke Altenburg

'Kleider machen leute', aldus de schrijver Gottfried Keller. Datzelfde geldt voor schoenen, tassen en ... petten. Het verschijnsel beperkt zich niet tot mensen: er zijn ook vogelsoorten met 'een petje'. De zwartkop is ongetwijfeld een van de bekendste petjesdragers. Maar met alleen de herkenning van een soort is de kous niet af. Hoe vergaat het de zwartkoppopulatie, wat is er bekend van hun trek, wat is hun menu en wanneer krijgt een jonge zwartkop (v/m) eigenlijk het sekse-onderscheidende petje?

Het gaat de zwartkop als soort behoorlijk voor de wind. Ze komen in het broedseizoen in heel Nederland voor, vrijwel overal waar opgaand groen (zangposten) met onderbegroeiing (foerageerterrein en nestplek) te vinden is. Tussen midden jaren '70 en de eeuwwisseling breidde de soort zijn verspreidingsgebied flink uit (figuur 1). Een belangrijke stimulans voor die ontwikkeling was de verdergaande verstedelijking en de bijbehorende uitbreiding van het openbaar groen in open landbouwgebieden van West- en Noord-Nederland. Ook werd in die gebieden boerenland omgezet in infrastructuur (wegen), bedrijven- en recreatierterreinen, die eveneens werden voorzien van groen. Het zal weinig verbazing wekken dat ook de landelijke trend van de zwartkop een almaar stijgende lijn vertoont¹.

Aankomst temperatuurafhankelijk

Jaarlijks kun je vanaf eind maart / begin april niet om zwartkoppen heen: met luide zang, vol imitaties, maken de mannetjes hun aanwezigheid weer duidelijk. Ongelooflijk wat voor geluidsvolume zo'n klein vogeltje kan produceren. Is een zwartkopje geïrriteerd of verontrust dan klinkt een luid 'tek-tek'. Alsof je twee steentjes tegen elkaar slaat.

Fries onderzoek² liet zien dat het moment van aankomst in het broedgebied correleert met de gemiddelde maart-temperaturen in Midden-Frankrijk en Nederland (De Bilt). Hoe warmer hoe eerder. Daarentegen bleek de gemiddelde maart-temperatuur van Gibraltar (Spanje) als indicator voor de omstandigheden in het overwinteringsgebied géén goede voorspeller van de aankomst in de Friese broedgebieden.

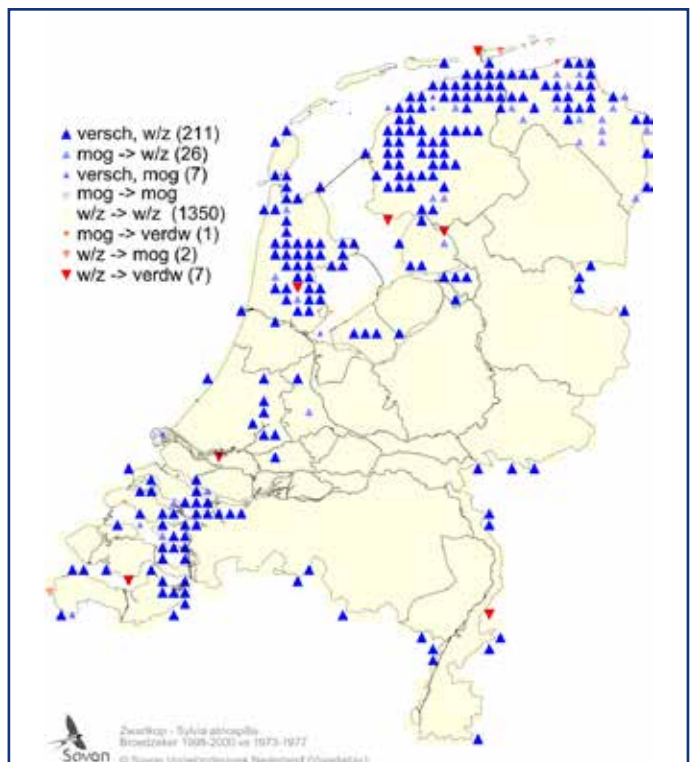
De voorjaartrek wordt door beide geslachten niet tegelijkertijd ingezet. Spaans ringonderzoek toonde aan dat mannetjes in het voorjaar eerder naar het noorden trekken dan vrouwtjes³. Een vaak voorkomend verschijnsel bij trekvogels. Mannetjes zijn immers onderling in competitie om de beste broedplaatsen. Wie het eerst komt ...

De pet op

Bij zwartkoppen kun je de geslachten onderscheiden aan de kleur van het petje: de vrouwtjes hebben een roodbruine en de mannetjes een zwarte. Maar wanneer krijgen jonge zwartkoppen nou hun sekse-indicerende pet? Als nestjong? Dat in elk geval niet. Net uitgevlogen jonge vogels lijken op een volwassen vrouwtje (zie foto rechtsboven). Hun roodbruine petjes zijn alleen wat minder uitgesproken van tint. Zou in de nazomer het petje van jonge mannetjes geleidelijk aan steeds donkerder worden, wanneer hun rui naar het volwassen kleeft plaatsvindt? Dat lijkt me waarschijnlijk, maar ik kon er in de onvolprezen 'Vögel Mitteleuropas' geen informatie over vinden⁴. Toch maar eens wat beter opletten komend najaar.

Zwartkop vrouwtje badderend (boven), Heiligelandstichting, 29-4-2017 en zwartkop mannetje (onder), Beek Ubbergen, 27-4-2008. Beide Harvey van Diek

Figuur 1: De blauwe driehoekjes op deze verschilkaart tonen de atlasblokken (5x5 km) waarin de zwartkop zich nieuw vestigde tussen eind jaren '70 en de eeuwwisseling. Een aanzienlijk uitbreiding van het Nederlandse verspreidingsgebied. Voor meer kaarten zie: <https://stats.sovon.nl/stats/soort/12770>

*Net uitgevlogen jonge zwartkop (v/m) wacht op een voerbeurt.
Lauwersmeer, 26-6-2021. Jouke Altenburg.
Rechts: zwartkop vrouw op vlierbessen,
Ooij, Gld, 22-7-2011. Harvey van Diek*

Gevarieerd menu

Het spitse snaveltje van de zwartkop indiceert dat insecten een belangrijk onderdeel vormen van het menu. Ook het trekvogelschap wijst in die richting. Maar aan het eind van het broedseizoen schakelen zwartkoppen van insecten over op vruchtjes⁵. In mijn eigen tuin eten ze graag van late rode bessen en Japanse wijnbessen. Ook de besjes van vlier, braam en klimop worden niet versmaad. Tot aan het volgende broedseizoen zijn zwartkoppen voornamelijk 'frugivoor'. In het (vroeg) voorjaar kunnen ze ook nectar en pollen consumeren. De soort staat in Zuidwest-Spanje zelfs bekend als bestuiver van een vroegbloeiende vlinderbloemige struiksoort⁶.

Pet wordt muts?

Vooraf in september vliegen de in Nederland broedende zwartkoppen naar Zuid-Europa⁷. Er zijn veel ringterugmeldingen bekend uit Spanje maar ook uit Noord-Afrika⁸. Ook noordelijker broedende exemplaren trekken in het najaar door ons land. Eind oktober is de trek wel voorbij. Maar... in toenemende mate maken zwartkoppen de keuze om dichterbij hun broedgebieden te overwinteren. Ook in Nederland. Voor de Vogelatlasperiode 2013-2015 werd het aantal overwinteraars geschat op zo'n 100-300 exemplaren. Ze werden vooral in de westelijke helft van ons land waargenomen. Dat viel te verwachten, gezien de gemiddeld zachtere weersomstandigheden. Vorst en sneeuw, zoals in de Nederlandse winter 2020/2021, vormen een probleem voor overwinterende zwartkoppen. Zulke weersomstandigheden kosten ongetwijfeld vele overwinteraars de kop. Dat is PET! Naadje PET! Maar wel zoals de natuur werkt.

P.S.

Na het schrijven van deze bijdrage vertelde een ringer van een Constant Effort Site me dat jonge zwartkoppen hun kopveren vervangen tijdens hun eerste rui in de nazomer van hun geboortjaar. Het petje van de jonge mannetjes wordt dan dus inderdaad geleidelijk aan zwart.

Bronvermelding

- 1 Vogel R. 2018. Zwartkop *Sylvia atricapilla*. Pp. 466-467 in: *Sovon Vogelonderzoek Nederland 2018, Vogelatlas van Nederland*. Kosmos Uitgevers, Utrecht / Antwerpen.
- 2 E.B. Oosterveld en E. Klop. 2019. Wat bepaalt de aankomst van Afrikatrekkers in hun broedgebied in Noordoost Friesland? *Limosa* 92: 192-200.
- 3 Arizaga J. & Barba E. (2009). Importance of sampling frequency to detect differential timing of migration: a case study with Blackcaps *Sylvia atricapilla*. *Ardea* 97: 297-304.
- 4 Glutz von Blotzheim U.M., Bauer K.M. (eds.) 1991. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. Band 12/II. Aula Verlag, Wiesbaden.
- 5 Cramp S.J. & D.J. Brooks (eds.). 1992. *The birds of the Western Palearctic*, Vol. VI. Oxford University Press, Oxford.
- 6 Del Hoyo J., A. Elliot, D. Christie (eds.) 2006. *Handbook of the birds of the World*. Vol 11. Lynx edicions, Barcelona.
- 7 <https://stats.sovon.nl/stats/soort/12770>
- 8 www.vogeltrekatlas.nl